

RADOVI

ZAVIČAJNOG MUZEJA – VISOKO

Zavičajni
muzej
Visoko

RADOVI ZAVIČAJNOG MUZEJA – VISOKO

Izdavač

JU Zavičajni muzej – Visoko

Glavna i odgovorna urednica

Đenana Ganić, prof.

Urednički savjet

doc. dr. Mehmed Kardaš, Mubera Pulo, dipl. orijent., Habiba Efendira-Čehić,
prof., Tarik Silajdžić, MA

Redakcija

prof. dr. Ibrahim Krzović (Filozofski fakultet, Sarajevo), dr. Aladin Husić (Orientalni institut, Sarajevo), prof. dr. Adnan Kaljanac (Filozofski fakultet, Sarajevo), doc. dr. Aiša Softić (Filozofski fakultet, Sarajevo), prof. dr. Esad Delibašić (Filozofski fakultet, Zenica), dr. Ramiza Smajić (Institut za historiju, Sarajevo), doc. dr. Haris Dervišević (Filozofski fakultet, Sarajevo), doc. dr. Amra Šaćić Beća (Filozofski fakultet, Sarajevo), dr. Enes Dedić (Institut za historiju, Sarajevo)

Međunarodna redakcija

doc. dr. Iva Kaić (Filozofski fakultet, Zagreb), dr. Angelina Raičković Savić (Arheološki institut, Beograd), dr. Slaviša Perić (Arheološki institut, Beograd)

Sekretar redakcije

Tarik Silajdžić, MA

ISSN 2712-1879 (print)

ISSN 2744-1377 (online)

<https://zavicajnimuzej.com/izdavackadjelatnost/>

SADRŽAJ

RIJEČ UREDNIKA.....	5
---------------------	---

ČLANCI

Adnan Kaljanac i Jesenko Hadžihasanović: Rezultati arheoloških istraživanja na lokalitetu Kundruci kod Visokog (prethodno saopštenje)	9
Tarik Silajdžić: Svibe – prilozi istraživanju rimske antike na području centralne Bosne.....	72
Đenana Ganić: Ubikacija, evidentiranje i rekognosciranje stećaka na području općine Visoko s procjenom stanja oštećenja / očuvanosti – III faza.....	109
Mustafa Uzunalić: Keramičke lule iz Zavičajnog muzeja u Visokom.....	124
Habiba Efendira-Čehić i Dženana Arnautović: Kolekcije fotografija, dopisnih karti i razglednica iz Fototeke Zavičajnog muzeja Visoko – Prilog proučavanju porodice Vojnović iz Visokog.....	139
Haris Dervišević: U ozračju ruhanijetskih harfova: kaligrafija šejha hafiza Zilke Žolje.....	180
Esad Delibašić: Odgovor na krizu muzeja: <i>nova muzeologija</i> i ekomuzej	194
Mubera Pulo: Orijentalna zbirka Zavičajnog muzeja u Visokom – Katalog dokumenata na arapskom jeziku	211

PRIKAZI

Srđan Rudiћ, <i>Bosanska vlastela u XV веку, Просопографска студија</i> , Историјски институт Београд, Посебна издања, књ. 75, Универзитет у Бањој Луци, Центар за напредне средњовековне студије, Едиција Фронтистерион, књ. 2, Београд – Бања Лука, 2021, str. 330.	247
Hana Younis, <i>Biti kadija u kršćanskom carstvu. Rad i osoblje šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini 1878.–1914.</i> , Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2021, str. 439.	252
<i>Visoko i okolina kroz historiju II: Osmanski period</i> , Grupa autora, Zavičajni muzej, Visoko, 2021, str. 360.	261
Amila Kasumović, <i>Zatočene: Žene u zatvorskom sustavu Bosne i Hercegovine 1878–1914</i> , Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2021, str. 165.	267
Lidija Klepo i Jasmina Drugović, <i>Gradska biblioteka Visoko 1946–2016</i> , Visoko, 2021, str. 149.	272
Izložba <i>Priča o čovjeku: Omer Pobrić (1945–2010)</i>	275
Pregled najvažnijih aktivnosti Zavičajnog muzeja u Visokom za period 2020–2022. god.	278
Podaci o autorima	283

Hana Younis, *Biti kadija u kršćanskom carstvu. Rad i osoblje šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini 1878.-1914.*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2021, str. 439.

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, koji se u posljednje vrijeme može pohvaliti izuzetnom izdavačkom djelatnošću, u svojoj ediciji Historijske monografije br. 21 objavio je knjigu dr. Hane Younis, više naučne saradnice. Ovo je peta knjiga autorice koja se skoro dvije decenije bavi izučavanjem historije Bosne i Hercegovine tokom posljednjih decenija osmanske uprave i austrougarskog perioda, posebno se fokusirajući na društvenu i historiju svakodnevnice. Značajno nadilazeći dosadašnje interese historijske nauke, donoseći *pogled odozdo*, ona se u svojim brojnim radovima usredočila na život “malih ljudi” na čijim se sudbinama vidljivo prelamaju svi ključni društveno-politički procesi dugog i turbulentnog XIX stoljeća.

Dr. Younis opredjeljujući se za tzv. pristup “prava u stvarnosti”, kako to ističe recenzent dr. Fikret Karčić, prati najnovije istraživačke trendove i primjenjujući kombinovani metod (komparativnu, statističku, analitičku i dr. metode) pred sud javnosti donosi “zahvalnu i korisnu” studiju o “povijesti kadija i šerijatskog sudovanja u našim krajevima” od 1878. god. do početka Prvog svjetskog rata.

Knjiga pored *Predgovora* i *Uvodnog razmatranja* sadrži četiri ključna poglavlja koja su podijeljena na niz potpoglavlja te zaključak na bosanskom, arapskom i engleskom jeziku. Na kraju knjige nalaze se popisi citiranih izvora i literature, predočenih priloga, tabela, dokumenata i Fotografija, indeksi ličnih imena i geografskih pojmova, spisak skraćenica, kao i bilješka o autorici. Posebno vrijedno pažnje jeste odabrana i predstavljena arhivska građa, predočeni dokumenti šerijatskih sudova, faksimili štambilja šerijatskih sudova (s natpisima na latinskom i arapskom pismu, s grbom Bosne i Hercegovine ili Austro-Ugarske Monarhije), potpisi i pečati kadija, njihove Fotografije,

dijelovi ličnih dosjea, kao i različite molbe, odluke, ruralna izvješća, prijave, ljekarski nalazi, smrtovnice, punomoći, dozvole, izjave, potvrde, špijunski izvještaji, tabelarno prikazani godišnji izvještaji šerijatskih sudova (njih 48 1878, tj. 53 koliko ih je bilo 1913). Ovi godišnji Glavni iskazi o poslovanju kotarskih ureda kao šerijatskih sudova nude vrijedne informacije o radu sudova i onima od kojih je taj rad zavisio, njihovom konceptualnom i pisarničkom osoblju. Također, autorica tabelarno prikazuje i komparira broјčano stanje kadija i sudija kotarskih sudova, navodi njihov platni stalež, god. staža i godinu rođenja. U priložima su predstavljeni nacrti za izgradnju kotarskih sudova u Bileći (1903), Mostaru (1906) i Trebinju (1907) u čijim prostorijama su trebali biti smješteni i šerijatski sudovi. Također, na osnovu pojedinačnih godišnjih izvještaja tabelarno su predstavljene ključne informacije o radu šerijatskih sudova u Cazinu i Trebinju za god. 1885–1907, 1911. i 1913. godinu.

U prvom poglavlju (*Šerijatski sudovi u Bosni i Hercegovini na razmeđu carstava*, 23–73) radi boljeg razumijevanja ključne teme, autorica se osvrnula na šerijatski pravni sistem i običajno pravo u Osmanskom Carstvu u čijem sastavu je bio i Bosanski Ejalet / Vilajet. Sveobuhvatna promjena pravnog sistema u ovom carstvu, tj. njegova evropeizacija početkom XIX st., podrazumijevala je inkorporiranje zapadnog zakonodavstva, posebno onih odredbi koje su bile na snazi u Francuskoj. Hatišerif od Gulhane 1839. god. podijelio je sudove na građanske i šerijatske, a uskoro je objavljena i Medžella (Osmanski građanski zakonik). Vilajetskim ustavom 1865. god. u Sarajevu je formiran i građanski i trgovački sud. Pored kadija u građanskim sudovima djelovalo je i 6 porotnika (3 muslimana i 3 nemuslimana), a formirani su i apelacioni, tj. drugostepeni sudovi. Ovakav pravni sistem u ubrzanom transformaciji zatekla je 1878. god. Austro-Ugarska Monarhija, koja je odmah po dolasku donijela niz naredbi s ciljem premošćavanja zatečenog pravnog sistema i onog postojećeg u Monarhiji. Formirani su kotarski, okružni i vrhovni, građanski i šerijatski sudovi, dok su se konkretniji propisi iz austrougarskog zakonodavstva počeli primjenjivati nakon 1882. godine. Tokom prvih godina okupacije šerijatski sudovi nastavljaju svoj rad bez značajnijih promjena, da bi od 1883. postali dio kotarskih sudova dobivši zvanični naziv kotarski kao šerijatski sudovi (1906. mijenjaju naziv u kotarski šerijatski sudovi).

Ne ulazeći dublje u analizu pravnog okvira, autorica se fokusirala na rad šerijatskih sudova u praksi, pitanja gdje se osnivaju i kako, na koji način su organizirani, gdje su bili smješteni, koliki je bio obim njihovih poslova, kako je izgledala sudnica i slično. Također, autorica se usredotočila na osoblje šerijatskih sudova, način njihovog rada, obaveze i dužnosti, položaj u društvu, učešće u političkim kretanjima, donošenja i informacije o njihovom privatnom životu, značajno uslovljenom pozicijom koju su obnašali.

U neadekvatnim, skućenim i nerijetko iznajmljenim prostorijama radile su kadije i pisari, a ponegdje i pomoćno osoblje. Svoje obaveze obavljali su i izvan prostorija suda. Uz posebnu dozvolu kotarskog suca, kadija je prema utvrđenom planu odlazio u posjetu određenim mjestima ili pojedinim strankama. Kadije su, kao obrazovan i ugledan sloj koji je sa svojim opredjeljenjem i stavovima mogao utjecati na raspoloženje *širih narodnih masa*, bile pod stalnom provjerom i prismotrom vlasti. Tokom prvih godina po okupaciji pritisak na kadije je bio izuzetno veliki. Do konca 1880. god. veliki broj zaposlenika šerijatskih sudova, posebno onih označeni kao kadije "starog kova" ili "turski činovnici" je zamijenjen. Nova vlast je poticala njihov odlazak obezbjeđujući im putne troškove (iznos tromjesečne plate), ali je primjenjivala i druge, drastičnije metode osiguravajući pozicije za one koje je smatrala lojalnijim.

Analizom postojećih dokumenata autorica rekonstruira odnos vlasti prema šerijatskim sudovima i njihovim službenicima, posebno nakon imenovanja reisul-uleme i Ulema medžlisa 1882. godine. Prve godine nakon okupacije bile su period *javne šutnje* tokom kojeg nova vlast nastoji zadržati sliku da se ona ne upliće u ingerencije i ovlasti sultana i šejhul-islama u domenu šerijatskog sudstva. Međutim, *igra neutralnosti* je uskoro okončana. Pomno planiranom propagandom, ali i konkretnim zakonskim propisima i ograničenjima, vlast je nastojala ograničiti šerijatske sudove, u potpunosti ih kontrolirati, ostavljajući im nadležnost isključivo za muslimansko stanovništvo, i to samo u određenim pravnim segmentima. Naredbom o formiranju i djelokrugu šerijatskih sudova usvojenom u augustu 1883. (7220/II) reguliran je njihov status i položaj kadija kao državnih činovnika Monarhije. Kontinuiranost rada nije trebala biti upitna, ali je nova vlast nastojala odvojiti cjelokupnu vjersku hijerarhiju od Osmanske države i preuzeti pravo imenovanja vjerskih dužnosnika. Kadije je u narednom periodu

predlagao reisul-ulema, a konačno imenovala Zemaljska vlada, pri čemu je, pored obaveznog školovanja i neophodnih diploma i potvrda o radnom stažu, presudan kriterij bila njihova podobnost, tj. odanost Monarhiji. Posebno je pod lupom bilo njihovo držanje tokom borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Bila je to iznimno teška situacija, ističe autorica, koja je bila “mač s dvije oštrice; otvorena podrška značila je gubitak posla i egzistencije cijele porodice, a držanje po strani gnjev i prezir muslimana kojima su svakodnevno dijelili pravdu”. Slično je bilo i u periodu formiranja političkih stranaka. Pored toga, pojedine kadije javno su iskazivali svoje mišljenje i stav, što je nerijetko podrazumijevalo pojačani pritisak, dodatne provjere, istragu, disciplinske postupke, kazne, otkaze ili penzionisanje. Istovremeno, osoblju šerijatskih sudova, kao i đacima Šerijatske sudačke škole, nastojao se ograničiti prostor i za kulturnu djelatnost, pri čemu je otvaranje čitaonica – kiraethana predstavljalo iznimku.

Postojanje šerijatskih, građanskih i trgovačkih sudova bez jasnih ingerencija i isprepletenih nadležnosti stvaralo je konfuziju u kojoj se obično stanovništvo teško snalazilo. U drugom poglavlju (*Rad šerijatskih sudova*, 73–129) autorica prati postepeni, ali jasno usmjereni proces potiskivanja šerijatskog zakonodavstva. Pri tome su veliki značaj imale naredbe Zemaljske vlade br. 436/prav (30. 12. 1878), Odredba od 17. jula 1878. br. 1390/pres, Carska odredba iz 1881. god. o imenovanju, otpuštanju i premještanju osoblja šerijatskih sudova, kao i Naredba Zemaljske vlade od 1. maja 1883. god. o ustrojstvu i djelokrugu šerijatskih sudova. Šerijatski sudovi su tako ostali nadležni za: porodične odnose, vjenčanja, razvode, prava i dužnosti djece, prava nasljedstva, pitanja mentalne sposobnosti, rasipništva i maloumnosti, predmete tutorstva i kuratele. Bio je to izrazito uzak dijapazon pa su službenici, ali i stanovništvo o brojnim pitanjima upućivali molbe i zahtjeve višim sudovima i Zemaljskoj vladi. O nužnosti reforme postojećeg sistema Zemaljska vlada razgovarala je s predstavnicima Egzekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije, Ulema medžlisa, Vrhovnog šerijatskog suda i Šerijatske sudačke škole. Međutim, diplomatski odgovori vlasti, kao i proširenje ovlasti kadija na pojedina pitanja iz ostavina, moralnih ovlasti i legalizacije potpisa (1906), uz istovremeno oduzimanje nadležnosti upravljanja vakufima i sporovima vezanim za vakufe (1909), bili su odraz neupitne intencije da se, uz

prividnu susretljivost i podršku kontinuiranom radu, smanje ingerencije šerijatskih sudova.

Pored toga, autorica, ukazuje na diskrepanciju između postojećeg zakonskog okvira i prakse i na nizu primjera, rekonstruiranih iz izvorne arhivske građe, ukazuje na to kakva je ovlast kadije bila u stvarnosti. Kadije su i u domenu privatnih pitanja koja su im bila ostavljena ograničavani posebnim, delegiranim odredbama, poput “soldačke zapreke”. Posebno su pitanja “nemorala”, našuza, pitanja vezana za djecu rođenu izvan bračne zajednice, razvoda i slično bila osjetljiva zbog značajno različitih tumačenja šerijatskog i građanskog suda. Autorica pri tome posebno izdvaja važno pitanje nasljedstva, pri čemu se nerijetko dešavalo da pojedine ostavinske parnice godinama *šetaju* između ova dva suda. Istovremeno, o važnosti imovinskih rasprava i ostavina, kao i pupilnog novca, praksi njegovog pozajmljivanja “činovnicima i slugama” i naredbi o njegovom polaganju u Privilegovanu zemaljsku banku (od 1895) govori i činjenica da su o tome šerijatski sudovi bili obavezni detaljno obavještavati kotarske sudove. Zemaljskoj vladi dostavljali su iskaze, tj. polugodišnje izvještaje o ostavinama (u augustu), a slično je bilo i s taksama i položima, preuzetim vakufskim novcem (od 1902) i detaljnim izvještajima o preminulima.

Autorica se ovdje osvrnula i na jezik, tj. pismo dokumenata šerijatskih sudova. Oni nastali neposredno u godinama nakon okupacije isključivo su pisani arapskim pismom na osmanskome jeziku. Međutim, postepeno dolazi do promjene, posebno nakon stasavanja generacije kadija koji su se školovali u Sarajevu, na Šerijatskoj sudačkoj školi osnovanoj 1887. godine. Početkom 1882. Zemaljska vlada donijela je naredbu da se koristi jezik “po potrebi”, a već iduće godine da se svi dokumenti napisani na *turskom* prevode na *zemaljski* jezik. Ovo pitanje nastojalo se jasnije definirati odredbama 1896, 1897. i 1908. godine, pri čemu je zvanični jezik šerijatskih sudova postao bosanski jezik, dok su se rješenja mogla izdavati i na turskom. Građa svjedoči, ističe autorica, da su kadije, upućeni u oba, i dalje uglavnom koristili arapsko pismo i preferirali ga u ličnim pečatima.

U trećem poglavlju (*Šerijatski sudovi kroz brojke*, 129–241) autorica ukazuje na sadržaj i značaj godišnjih izvještaja, tj. iskaza šerijatskih sudova koje su od 1886. god. (posebnom Uredbom o regulisanju i formi pisanja iskaza) svi sudovi bili obavezni dostavljati Vrhovnom šerijatskom sudu. Ovi podaci su uvrštavani u Glavni poslovni iskaz

kotarskih ureda kao šerijatskih sudova i dostavljani Zemaljskoj vladi na uvid i provjeru. Izvještaji su imali stalne rubrike: 1. mjesto kotarskog kao šerijatskog suda, 2. broj podnesaka, 3. parnice, 4. ostavinske rasprave, 5. vjenčanja, 6. razvjenčanja / razvodi, 7. rješenje Vrhovnog suda u parnicama, 8. rješenje Vrhovnog suda u drugim stvarima i 9. imena konceptualnog i pisarničkog osoblja. U knjizi su predstavljeni Glavni poslovni iskazi kotarskih ureda kao šerijatskih sudova za 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1911. i 1913. godinu. Kao specifičan i važan izvor, i sa svojim pogreškama, ispravkama i precrtavanjima, iskazi mnogo govore o postojećem historijskom kontekstu. Svjedoče o položaju i radu sudova, njihovim ingerencijama i učinkovitosti, otkrivaju i dio svakodnevnice bosanskohercegovačkih stanovnika, važne obaveze i brige s kojima su se nastojali izboriti.

Posljednje poglavlje (*Osoblje šerijatskih sudova: kadije, vježbenici, pisari*, 245–359) u cijelosti je posvećeno osoblju šerijatskih sudova: kadijama, vježbenicima, praktikantima ili pristavima, pisarima, referentima za gruntovnicu, a u pojedinim sudovima i zamjenicima kadija i dnevničarima. Analizirajući dostupnu arhivsku građu autorica piše o njihovim obavezama i pravima, preduslovima i načinu zapošljavanja, uslovima rada, primanjima i statusu, penzionisanju, pravu nasljeđivanja penzije, pravu na odmor, učestalim premještajima, radu na terenu i slično. Ističe da su kadije bile izuzetno obrazovane. Njihovo školovanje trajalo je od 14 do 16 godina i nerijetko u različitim centrima Osmanskog Carstva, čime su stjecali neophodno znanje iz pravih nauka, kao i arapskog, turskog, bosanskog, a nerijetko i perzijskog jezika. Oslanjajući se na neposredne izvore, autorica ove podatke konfrontira prisutnom stavu u savremenoj historiografiji o nezadovoljavajućem “ljudskom kapitalu u Bosni i Hercegovini uoči aneksije”, tj. “vrlo tankom sloju dobro obrazovanih ljudi”. O njihovom privatnom životu saznajemo iz obaveznih, rubralnih izvještaja o ženidbi, rođenju djece, smrti članova uže porodice i slično, koji značajno osvjetljavaju tadašnju svakodnevicu.

Međutim, položaj kadije značajno se razlikovao od položaja suca kotarskog suda. Autorica to potvrđuje činjenicom da su kadije, uprkos godinama staža, pripadali najnižim platnim razredima (uglavnom od VI do X platnog razreda, najviše IX i X – najmanje plaćenim). Također ukazuje na vrlo intrigantnu razliku u tekstu zakletvi na koju su bile

obavezne i građanske i šerijatske sudije. Dok su se vježbenici kotarskog suda zaklinjali da će posao raditi savjesno i pošteno, oni angažirani u šerijatskim sudovima morali su se prvo zakleti da će biti pokorni i vjerni Caru i da neće pridati niti podupirati nikakvo “inozemsko ili domaće, tajno ili javno društvo, koje za političkim svrhama ide”. Zakletva je tek pred aneksiju bila ujednačena.

Istovremeno, bitku za reguliranje njihovog statusa, redovnu pa i minimalnu nadoknadu, ostalo osoblje šerijatskih sudova vodilo je godinama. U brojnim molbama vlasti navodili su ključne motive obraćanja, potcrtavali svoje kompetencije i radno iskustvo, ali pisali i o ličnom životu i poteškoćama s kojima su se zbog izostanka primanja susretali. Međutim, austrougarska uprava nije značajnije promijenila svoj odnos prema njima. Višegodišnji neplaćeni rad i opća neizvjesnost vezana za unapređenje i službeni angažman, bila je posljedica, zaključuje autorica, nedvojbene intencije da se pozicija i funkcija službenika šerijatskog suda zadrži neprofitabilnom i učini nesigurnom, a time i nepoželjnom.

Zajedničko ministarstvo finansija je tek 1886. god., na opetovane molbe, izdalo saopštenje da “bez svake dvojbe” i osoblje šerijatskih sudova ima pravo na penziju. Međutim, to se opet odnosilo isključivo na kadije i njihovu porodicu koja je vrlo često, tek nakon upornog nastojanja, uspjela ostvariti ovo pravo.

Rad kadija i šerijatskog osoblja, pa i njihovo kretanje u vrijeme dopusta, bio je pod stalnim nadzorom, kako kotarskih sudija (kotarski sudac pisao je godišnji izvještaji o radu kadije i prosljeđivao ih Zemaljskoj vladi), razgranate špijunske mreže, ali i javnosti, tj. čaršije koja je sve strogo pratila. Više instance primale su žalbe i tužbe, potpisane ili anonimne, koje su bile inicijator pokretanja disciplinskih postupka, provjere i isljeđivanja, pa i kazni koje su bile usmene i pismene, ukora ili pak otkaza iz službe. Kažnjavanje sudskih službenika regulirano je posebnim propisima u julu 1907. god., a kazneni i disciplinski postupci bili su važna pitanja i tokom reforme sudstva 1911. godine. Žalbe i pritužbe, nerijetko očigledne klevete, objavljivane su i u štampi (npr. *Musavat*, *Srpstvo*) kao pogodno sredstvo obračuna s političkim neistomišljenicima. Istina, neke pritužbe bile su i opravdane. Optuženi su se pozivali na ugled i čast, koji nisu bili upitni ako sporni čin nije bio javan (pijenje alkohola, kartanje i slično), što nije posebno zabrinjavalo vlasti i nije imalo posljedice na njihovu službu.

S ciljem boljeg reguliranja i poboljšanja svog statusa nekoliko mjeseci pred izbijanje Prvog svjetskog rata u Sarajevu je organizirano Udruženje osoblja šerijatskih sudova. Prethodno je bilo organizirano i Udruženje sudaca Bosne i Hercegovine u koje kadije nisu bile uključene. To samo potvrđuje dotadašnji stav vlasti prema šerijatskim sudovima, ukazuje na odnos među kolegama, pri čemu kadije, zaključuje autorica, nisu bile poželjne niti jednake. Posebna vrijednost ove knjige jeste spisak kadija, odnosno do sada nakompletniji popis osoblja šerijatskih sudova u austrougarskom periodu predstavljen u četvrtom poglavlju. Na osnovu informacija iz dostupne građe Arhiva Bosne i Hercegovine, Historijskog arhiva Sarajevo, Arhiva Tuzlanskog kantona, Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona, Gazi Husrev-begove biblioteke, novina, časopisa i godišnjaka autorica navodi imena svih onih koji se spominju kao djelatnici šerijatskih sudova u periodu od 1878. do 1914. godine. Abecednim redom navodi čak 388 osoba, mjesto njihovog službovanja, kao i druge vrijedne informacije (npr. vrijeme odlaska u penziju, vrijeme smrti, preseljenje, drugi angažman i sl.).

Naprijed navedeno svjedoči da su šerijatski sudovi i njegovo osoblje bili itekako predmet političkog interesa austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. Zakonske regulative, kao i uspostavljanje novih institucija, imali su za cilj potčinjavanje ovog važnog sistema, ali i njihovo postepeno potiskivanje, gubljenje značaja i ugleda i na koncu gašenje. Pripojeni kotarskim sudovima, podređeni građanskim sudijama, sa značajno skućenim ovlaštenjima i ingerencijama koje su se preplitale s građanskim sudstvom, s izuzetno niskim primanjima, kadije su nastavile svoj rad, ali je to očigledno bilo puko preživljavanje. Takvi šerijatski sudovi teško su mogli pružiti očekivanu sigurnost stanovništvu koje se našlo "između dva carstva, dvije religije i dva zakona". Pokret za vjersko-prosvjetnu autonomiju i organiziranje muslimanskih stranaka bili su poseban ispit za osoblje šerijatskih sudova. Bili su u nezavidnom položaju, rastrgnuti između različitih političkih opcija, odgovornosti kao obrazovanog i uglednog sloja prema sopstvenom narodu, a istovremeno strogo nadzirani i u zavisnosti od aktuelne, monarhističke vlasti. Mnoštvo razloga poticalo je kadije da u najvećem broju upravo oni budu inicijatori svog odlaska u "trajno stanje mira". Kroz arhivsku građu, dr. Younis ne ukazuje samo pojedinačne sudbine osoblja šerijatskih sudova nego dodatno razotkriva duh turbulentnog vremena i bremenitost pograničnog prostora.

Autorici s pravom treba čestitati na još jednoj knjizi zasnovanoj na dosada neobjavljenoj i najvećim dijelom nekorištenoj arhivskoj građi koja, iako teško dostupna, parcijalna i disperzirana u različite fondove, zbog mnoštva vrijednih podataka predstavlja dragocjen povijesni izvor. U ovu prvu monografiju o šerijatskim sudovima u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom evidentno je utkano mnogo truda i strpljenja. Zbog značaja ove teme, koja je dugo bila zanemarena u historijskoj nauci, priželjkujemo da će uskoro biti dopunjena i obogaćena novim istraživačkim saznanjima.

Dženita Sarač-Rujanac